

ΤΟ ΕΝ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΩ ΤΕΜΕΝΟΣ ΒΑΓΙΑΖΗΤ Α΄
ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΟΥ

1. Τὸ Διδυμότειχον, ἡ Θρακοπελασγική αὐτὴ καὶ ἱστορικωτάτη πόλις, ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν τούρκων ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτῶν σουλτάνου Μουράτ Α΄, τοῦ ἐπιλεγομένου Χουδαβεντικιάρ, τὸ 1361 μ. Χ., ὁπότε πολιορκηθὲν παρεδόθη εἰς τὸν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιστρατήγου Λαλά Σαχίν διατελοῦντα στρατηγὸν Χατζῆ Ἰλμπεκῆ.

Τὸν Μουράτ, βασιλεύσαντα ἀπὸ τοῦ 1359 μέχρι τοῦ 1389 καὶ δολοφονηθέντα εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Κοσσυφοπεδίου ὑπὸ τοῦ σέρβου Μίλος Καμπίλοβιτς, διεδέχθη ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Βαγιαζίτ ὁ Α΄ ὁ ἐπικληθεὶς Γιλδιρίμ, ἦτοι Κεραυνός, ὅστις ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1402. Οὗτος εἶχε γεννηθῆ ἐν Διδυμοτείχῳ τὸ 1347, ἦτοι 14 ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ταύτης. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῆ παράδοξον, διότι εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι καὶ ὀθωμανοὶ καὶ τούρκοι, ὡς φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ αυτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, καθὼς καὶ κατόπιν, διήρχοντο ἐκ Διδυμοτείχου πολ-
λάκις καὶ παρέμενον φιλοξενούμενοι ἢ ἄφηνον τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν εἰς ὠρισμένας περιστάσεις ἢ ἐκστρατεύοντες ἀνά τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν.

Τὸ Διδυμότειχον ἐχρησίμωσεν ὡς ἡ ἐν Εὐρώπῃ πρώτη πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐπὶ 5 ἔτη, ἦτοι μέχρι τῆς ὀλοσχεροῦς καταλήψεως τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὅπως δὲ ἐπὶ βυζαντινῶν, τοιούτοτρόπως καὶ ἐπὶ ὀθωμανῶν ἦτο σπουδαία ἐξοχικὴ πόλις καὶ θέρετρον βασιλικὸν ἐπὶ πολὺν καιρὸν, μετέβαινον δὲ ἐκεῖ κατ' ἔτος καὶ παρέμενον ἐπὶ μῆνας οἱ σουλτᾶνοι καὶ ἰδίως γυναῖκες, πρίγκητες καὶ διάφορα ἐν γένει μέλη τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν. Διὰ τοῦς ἀνωτέρω λόγους οἱ σουλτᾶνοι ἐφρόντισαν ἐξ ἀρχῆς καὶ περὶ ἀνακτόρων, ἐπισκευάσαντες καὶ διαρρυθμίσαντες καταλλήλως τὰ τῶν Βυζαντινῶν, τὰ εὐρισκόμενα ἐπὶ τοῦ φρουρίου τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως (Καλαί).

Ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν δὲ καὶ τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων

Θρακία
1.2.1938
r. 35-51

ἐλήφθη βεβαίως ἀνάλογος φροντίς: Καθὼς ἀναφέρουν κατὰ παράδοσιν οἱ ὀθωμανοὶ Διδυμοτείχου, πρὸ τῆς ἀλώσεως, κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως, τὸ ἐβδομαδιαῖον προσκύνημα τῆς Παρασκευῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐτελεῖτο ὀλίγον ἔξω τοῦ Διδυμοτείχου, ἐκεῖθεν τοῦ Κηζήλντερε (Ἐρυθροποτάμου) καὶ ὑπερθεν τοῦ ἀγιάσματος τῆς ἀγίας Κυριακῆς, δι' ὃ καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο καλεῖται ἔκτοτε «Ναμαζκιάχ», ἧτοι τόπος προσευχῆς. Λέγουν, ὅτι ἐκεῖ ἐτάφησαν καὶ μερικοὶ τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως πεσόντων. Ἐκεῖ ἐπίσης εἶχεν ἐποικισθῆ, πολὺ ἀργότερον, μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα «Ναμαζκιάχ» καὶ μικρὸν χωρίον ἀπὸ «κασιβέλους», οἵτινες, καθήμενοι πρότερον εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἐρυθροποτάμου ὄχθην, ἐκινδύνευον διαρκῶς ἐκ τῶν συχνῶν καὶ μεγάλων πλημμυρῶν, διότι ὁ Κηζήλντερες ἦτο ἄλλοτε ἀγριώτερος. Κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους οἱ βούλγαροι κατέστρεψαν τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ἔσφαξαν τοὺς κατοίκους, ἐκ τῶν ὁποίων ὅσοι κατάρθωσαν γὰρ διαφύγουν ἐπανήλθον κατόπιν καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐντὸς πάλιν τῆς πόλεως. Τὸ μέρος «Ναμαζκιάχ» χρησιμεύει παλαιότερον μέχρι τοῦδε ὡς τόπος λιτανείας τῶν μωαμεθανῶν Διδυμοτείχου ἐν καιρῷ ἀνομβρίας.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν ὅμως καὶ τὴν πληρῆ ἐγκατάστασιν ἐν Διδυμοτείχῳ τοῦ ἀρά γε ἐτέλουν τὴν προσευχὴν τῶν οἱ ὀθωμανοὶ; Δὲν δυνάμεθα θετικῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι προσηύχοντο εἰς ναοὺς ἰδικούς μας ἢ παρεκκλήσια, μετατραπέντα προσωρινῶς ἢ ὀριστικῶς εἰς μωαμεθανικὰ τεμένη, διότι αὐθεμία ὑπάρχει καθ' ἡμᾶς ἱστορικὴ μαρτυρία ἢ ἄλλη τις ἀπόδειξις. Τὰ περὶ διαφόρων δὲ σχετικῶν παραδόσεων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης πραγματείας, δὲν ἔχουν καμμίαν σοβαρὰν βάσιν καὶ ἀληθοφάνειαν. Ἐπομένως οἱ μωαμεθανοὶ κατακτηταὶ τοῦ Διδυμοτείχου καὶ οἱ πρῶτοι τοιοῦτοι κάτοικοι αὐτοῦ προσηύχοντο, μέχρις ὅτου κτίσουν ἰδικούς τῶν εὐκτηρίους οἴκους, κατ' ἴδιαν μὲν ἕκαστος ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν, δημοσίᾳ δὲ εἰς τὸ ὑπαιθρον, καθ' ὅσον μάλιστα εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ πόλις παρεδόθη ὑπὸ ὄρους ἀσφαλείας τῶν κατοίκων αὐτῆς. Προκειμένου λοιπὸν περὶ ἀνακτορικῶν εὐκτηρίων οἴκων, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ μὲν σουλτᾶνος Μουράτ καθὼς καὶ οἱ διάφοροι πρίγκηπες ἀπουσίαζον συνήθως εὐρισκόμενοι, ὡς γνωστόν, εἰς ἐκστρατείας, αἱ δὲ ἐν Διδυμοτείχῳ τυχόν παραμένουσαι τακτικῶς ἢ ἐκτάκτως γυναῖκες αὐτῶν θὰ προσηύχοντο εἰς ἀνακτορικόν τι ἴσως παρεκκλήσιον ἐπὶ τοῦ φρουρίου ἢ μᾶλλον κατ' ἴδιαν εἰς τοὺς γυναικωνίτας. Πρὸς τοῦτοις ὀθωμανοὶ κάτοικοι κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπῆρχον, μετεφέρθησαν δὲ καὶ συνεκεντρώθησαν βαθμιαίως. Ὁ στρατὸς πα-

ρηκολούθει τὸν σουλτάνον εἰς τοὺς πολέμους του, καὶ ἐπομένως ἐν Διδυμοτείχῳ παρέμενε μόνος σχεδὸν ὁ τοῦρκος φρούραρχος μετ' ἀνάλογον φρουράν.

Καθὼς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ὁ πορθητὴς τοῦ Διδυμοτείχου σουλτάνος Μουράτ ἔκτισεν, ὡς φαίνεται τέμενος ἐν τῇ πλατείᾳ, τὸ ὁποῖον συνεπληρώθη κατόπιν ἢ μᾶλλον, ἐπειδὴ ἦτο μικρὸν καὶ ἀνεπαρκές ἢ εἶχε καταστραφῆ, ἀνεκτίσθη ἐπὶ νέων θεμελίων ὑπὸ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ τοῦ Α'. Καὶ ἡ μὲν μεγάλη ἐγκυκλοπαιδεῖα Μακρῆ (τόμος Θ') εἰς τὴν λέξιν Διδυμοτείχον ἔνθα ὑπάρχουν καὶ φωτογραφίαι τινὲς κτιρίων καὶ ἀπόψεων τῆς πόλεως ταύτης, σταλεῖσαι ἄλλοτε παρ' ἡμῶν, ἀναφέρει, ὅτι ὁ Μουράτ ἔκτισεν ἐν Διδυμοτείχῳ τέμενος τὸ 1368, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως, ὁ δὲ τελευταῖος (1937) ὀποθνῶν διδυμοτειχίτης-τοῦρκος πρόκριτος Μουστὰν ἐφέντης μᾶς ἔλεγεν ἐπίσης, ὅτι τὰ ἐν τῇ πλατείᾳ τέμενος ἔκτισεν ὁ Μουράτ, τὸ συνεπλήρωσεν ὁμοίως ὁ υἱὸς του Βαγιαζίτ ὁ Α'. Ἐν Διδυμοτείχῳ ἐκτίσθησαν ἀργότερον ἢ ἀνεκτίσθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς διάφορα τεμένη, ἧτοι «τζαμία» (τεμένη μετὰ μιναρὲ) «μεστζίτ» (τεμένη ἄνευ μιναρὲ). Μερικὰ ἐξ αὐτῶν οὔτε κατὰ τὰ ὀνόματα οὔτε κατὰ τὰς θέσεις τῶν εἶναι γνωστὰ εἰς τοὺς σημερινούς, μερικὰ δὲ κατεστράφησαν κατὰ τοὺς βουλκανικούς πολέμους ὑπὸ τῶν βουλγάρων καὶ μένουσιν ἤδη τα ἐρείπια τῶν ἢ αἰ θέσεις μόνον. Διασώζονται μέχρι σήμερον δύο, τὸ τῆς πλατείας μέγα σουλτανικὸν τζαμίον τοῦ Βαγιαζίτ καὶ τὸ ἐν τῇ θέσει «σαντιρβάν», ὅπισθεν τοῦ καέντος κτιρίου τοῦ συνοριακοῦ τομέως Ἐβρου, ἧτοι τῆς ἄλλοτε μεγάλης καὶ ὠρχίας τουρκικῆς σχολῆς. Ἐπίσης ὑπῆρχον ἐν Διδυμοτείχῳ παλαιόθεν καὶ ἀρκετὰ, διασώζονται δὲ μέχρι σήμερον μερικὰ ἄλλα ἱερά προσκυνήματα μωαμεθανικά, ἰδίως «τεκκέδες», ἢ μᾶλλον ἱεροὶ τάφοι διαφόρων κληρικῶν (δερβισῶν=μοναχῶν), στρατιωτικῶν ἢ ἄλλων ἐπίσημων ὀθωμανῶν, φονευθέντων ἢ ἀποθανόντων κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ἢ μετ' αὐτήν. Περὶ ὄλων αὐτῶν, ἧτοι τζαμιῶν, μεστζίτ, τεκκέδων κλπ. γράφομεν ἐν ἐκτάσει εἰς ἰδιαιτέραν πραγματείαν ἡμῶν.

2. Τὸ τέμενος Μπαγιαζίτ εἶναι ἀρχαῖον καὶ σουλτανικόν. Καλεῖται δὲ ἀραβιστὶ μὲν «τζαμί-Μπαγιαζίτ» ἢ «τζαμίϊ κεμπίρ», τουρκιστὶ δὲ «Μπαγιαζίτ τζαμισί» ἢ «μπουγιούκ τζαμί» δηλαδὴ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ ἢ μέγα τέμενος. Εἶναι ἐπιβλητικόν, ἔχει τετράγωνον σχῆμα καὶ ἐμβαδὸν ἐνὸς τετραγωνικοῦ στρέμματος, δι' ὃ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους προσήρχοντο ἐνίοτε πρὸς καταμέτρησιν τῆς μᾶς τῶν πλευρῶν ἕξωθεν χάριν ἰδιωτικῶν αὐτῶν ἀναγκῶν οἱ ἀγρόται.

Τὰ θεμέλια εἶναι βαθύτατα καὶ ἰσχυρά. Οἱ δὲ τοῖχοι λίαν στερεοὶ καὶ πάχους 2 μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς στέγης. Ἔχει τρεῖς μεγάλας θύρας, ὧν ἡ μία, εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως, μεγαλοπρεπεστάτη. Εἰς αὐτὴν ἀνέρχεται τις διὰ πολλῶν λιθίνων βαθμίδων. Ἐνωθεν τῆς θύρας ὑπάρχουν 3 ἐνεπίγραφοι πλάκες, εἰς τὸ μέσον, δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ θύρα αὕτη, καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι, εἶναι κατεσκευασμένη ἐντὸς ἀναλόγου κοιλώματος ἢ μάλλον ἐσοχῆς τοῦ τοίχου. Αἱ ἄλλαι δύο θύραι εὐρίσκονται ἢ μὲν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μετὰ τινῶν βαθμίδων καὶ πλησίον τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας, ἀλλ' ἄνευ ἐπιγραφῆς, ἢ δὲ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν πλησίον τῆς βορειοδυτικῆς μετ' ἐπιγραφῆς. Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ δι' αὐτῆς ὑπάρχει μικροτέρα θύρα πρὸς ἄνοδον καὶ

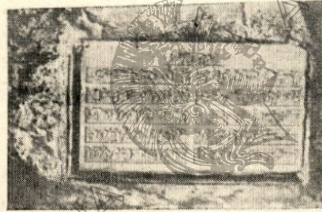
Ἐκ τῆς ἀποψὸς τῆς μεγάλης ἀκροπόλεως μετὰ τοῦ τεμένους.

ἐκ τῶν ἔξωθεν εἰς τὸν ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης γωνίας ἐκτισμένον μοναχικὸν μιναρὲν τοῦ τεμένους. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι 2 θύραι εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ ἐκατέρωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου, ἀλλ' αὗται ἐτοιχίσθησαν πρὸ καιροῦ.

Διὰ τὸ τέμενος τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἢ μάλλον ἀνεκτίσθη διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Σεχίρ Τσασλή (!), ὡς ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὁ περιώνυμος τοῦρκος περιηγητὴς καὶ συγγραφεὺς τοῦ 17ου αἰῶνος Ἐβλιγιὰ Τζελεμπή γράφει (περιοδικὸν «Θρακικά» τόμος Δ') τὰ ἑξῆς: «Ἄξιον μνείας εἶναι τὸ τέμενος τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ τοῦ Κεραυνοῦ, ἐκτισμένον ἐπὶ τοίχων τετραγώνων, ἐσωτερικῶς δὲ ἐπὶ τεσσάρων λιθίνων κιόνων με ἀσυνήθη καὶ θαυμάσιον θρόνον καὶ θόλον, τεχνηέντως κατεσκευασμένον, διὰ νὰ παρέχη ἄφθονον φῶς, καὶ μιναρὲν διὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν μωσαμεθῶν εἰς προσευχὴν. Ὅλα τὰ μνημειώδη οἰκοδομήματα καὶ ὁ ξύλινος τετράγωνος θόλος αὐτοῦ εἶναι ἐσκεπασμένα με μόλυβδον ἐπεξεργα-

σμένον μετὰ γνησίου κασιτέρου τόσον θαυμασίως, ὥστε τὸ σύνολον ἀποτελεῖ ἐξάισιον πρίσμα ὄλων τῶν ἀποχρώσεων τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. "Ἀπειρον πλήθος πιστῶν νυχθημερὸν ἐπισκέπτεται τὸν ἀρχαῖον τοῦτον εὐκτήριον οἶκον, ὅστις ὁμῶς δὲν ἔχει γυναικωνίτην».

Αὐτὰ γράφει ὁ Ἑβλιγιᾶ Τζελεμπῆ. Ὁ «θαυμάσιος θρόνος» τὸν ὁποῖον ἀναφέρει καὶ ὁ ὁποῖος ἐχρησίμευε βεβαίως διὰ τοὺς σουλτάνους, δὲν διασώζεται. Ὑπάρχει ἤδη τὸ σύνθημα «mihgar», ἧτοι τὸ ἱερόν, τρόπον τινά, βῆμα, ἐφ' οὗ ἴσταται ὁ ἱμάμης κατὰ τὴν προσευχὴν, καὶ τὸ «mihber», ἧτοι ὁ ἄμβων, εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίου πλευρᾶς ἀμφότερα. Ὁ θόλος, «ὁ ξύλινος τετράγωνος θόλος», ὅπως λέγει ὁ Ἑβλιγιᾶ, εἶναι λαμπρῶς ἐχρωματισμένος καὶ ἀνέρχεται πρὸς τὴν κορυφὴν ἐν ἀρμονίᾳ γραμμῶν, χρωμάτων καὶ φωτός, ἐν ᾧ ὑπερθεν ἢ στέγη, καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ οἰκοδομήματος κατέρχεται εἰς τετράγωνον σχῆμα, χωρὶς νὰ προδίδῃ τὸν ὑποκρυπτόμενον

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ τεμένους

ῶρατον θόλον. Τὸ τέμενος κοσμεῖται ἐσωτερικῶς καὶ διὰ διαφόρων γραμμάτων, ἀναγεγραμμένων διὰ παχέων καλλιγραφικῶν χαρακτήρων παλαιᾶς ἐποχῆς ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν στύλων. Εἶναι ρητὰ καὶ γνωμικὰ ἐκ τοῦ κορανίου καὶ τῶν προφητῶν, μικραὶ προσευχαί, ἢ λέξεις «ἀλλάχ» (ὁ Θεός), τὰ ὀνόματα «Μωάμεθ», «Ἐμπ-οὐ-μπεκίρ», «Ὁμέρ-οὐλ-φαρούκ», «Ἄλη», «Χασάν», «Χουσεῖν», «Ὁσμάν» κ. λ. Μία τῶν ἐκ τοῦ κορανίου προσευχῶν, γεγραμμένη εἰς πολύπλοκον σχῆμα ἀστραπῆς, θεωρεῖται παλαιόθεν παρά τῶν μωαμεθανῶν Διδυμοτείχου ὡς ἀποτρεπτικὸν πτώσεως κεραυνοῦ ἐπὶ τοῦ τεμένους. Παραδόξως δὲ οὐδέποτε καθὼς ἀναφέρουν, κατέπεσε κεραυνὸς ἐπ' αὐτοῦ ἢ τοῦλάχιστον οὐδέποτε τὸ ἔβλαψε. Τὸ δάπεδον τοῦ τεμένους ἐκαλύπτετο ἔκπαλαι, ὅπως λέγουν, ὑπὸ βαρυτίμων καὶ σπανιωτάτων μικρῶν καὶ μεγάλων περσικῶν καὶ ἄλλων ταπήτων, τῶν ὁποίων

πολλοί, οί σπουδαιότεροι, κατά διαφόρους εποχάς και τρόπους, λέγουν, ότι άπωλέσθησαν...

3. Άνωτέρω αναφέραμεν, ότι υπάρχουν 4 έπιγραφαι επί της θύρας της κυρίας εισόδου και της θύρας της δυτικής πλευράς. Γάς έπιγραφάς ταύτας, αίτινες είναι γεγραμμένοι εις παλαιάν άραβικήν γραφήν, την λεγομένην «κίουχί», είχε την καλωσύνην ο φίλος τέως σοφολογιώτατος μουφτής του νομού "Εβρου 'Ιμάμ Ζαδε Χατζή Βελιουτδιν έφέντης νά μεταφράση εις την τουρκικήν γλώσσαν, έξ ης τας μετεφράσαμεν εις την έλληνικήν. Είται δέ αί εξής :

*Η επί της κυρίας θύρας μεσαία έπιγραφή :

«Ο εύκτήριος ούτος οίκος άνεκτίσθη τή βοήθεια του πάντα τά δντα έκ της άνυπαρξίας παραγκόντος ύπιστου και δεδοξασμένου Θεού. Έάν δέ έρωτηθής: τίς ο άννακτίσας τό καθήραμα τοϋτο, είναι ο θελξίνους εκείνος και ταχύς μέγας σουλτάνος Βαγιαζίτ ο Κεραυνός, ο υίός της αυτού Μεγαλειότητος του σουλτάνου Μεχμέτ Μουράτ του πορθητού (του Διδυμοτείχου), Ο κύριος της δόξης Θεός, έν τώ μεγάλω βίω της Ισλαμικής χαλιφείας Ισχύον και δύναμιν δωρούμενος, είθε την έκτέλεσιν της δικαιοσύνης έν τή βασιλεία αυτού (του Βαγιαζίτ) νά συνδέση και νά επεκταίνη έφ' όλης της γής και νά διαωνίση την δόξαν αυτού μέχρι της συντελείας του κόσμου. Ο ύπιστος και έπουράνιος Θεός, αποδεχόμενος (άμείβων) τας άρετάς αυτού (του Βαγιαζίτ), νά εξαλείψη όσας έχει άμαρτίας. Ο είρημένος μονάρχης είναι τοιοϋτος βασιλεύς, ώστε, διευθύνων και φροντίζων (μόνος) έπιτελεί παν έργον αυτού, χωρίς νά αναθήση αυτό εις κανένα. Είται τοιοϋτος βασιλεύς, ώστε νά έλκύη προς έαυτόν τόν κόσμον έν παντί καιρῶ. Ταϋτα εύχόμενοι, αίνοϋμεν και δοξολογοϋμεν τόν ύπιστον Θεόν και κύριον του παντός. Άνιδρύθη τή 29η του μηνός Μουχαρρέμ-ούλ-μουχαρέμ του (άραβικού) έτους 799».

*Η επί της κυρίας θύρας δεξιά έπιγραφή :

«Δοξολογοϋμεν και αγιάζομεν τόν ύπιστον Θεόν, όστις παρέχει τας δωρεάς αυτού, χωρίς νά ζητήσωμεν, γνωρίζων πάσας τας εύχαριστίας και άρετάς άπάντων τών δημιουργημάτων αυτού. Έξαιτούμεθα δέ την άφесιν και συγχώρησιν τών άμαρτημάτων ήμών παρά του παλευσπλάγχνου και παντοκράτορος Θεού».

*Η επί της κυρίας θύρας άριστερά έπιγραφή :

«Δοξολογοϋμεν και αγιάζομεν τόν ύπιστον Θεόν και Κύριον πάντων τών δντων, όστις μηδενός στερούμενος, δωρεΐται την έκπλήρωσιν τών πόθων τών δούλων αυτού και συγχωρεί πανευσπλάγχνως τας άμαρτίας αυτών. Διότι πρώτος (μόνος) ο Θεός, μη έχων ανάγκην

βοηθείας καὶ μὴ ἐρχόμενος εἰς ἐπαφήν μὲ πρωθυπουργοὺς (τυγχάνων ἐπαρκῆς καὶ ἀποσδεῆς), εἶναι ἐν παντὶ ἔργῳ αὐτοῦ παντοδύναμος Κύριος καὶ ὁδηγός».

Ἡ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐπιγραφή :

«Ὁ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀρχαίου (ἀνάρχου) δημιουργοῦ καὶ πανταχοῦ παρόντος ὕψιστου Θεοῦ κτεφυγῶν (ἰ.λ. ὁ ἀρχιτέκτων

Ἡ πρόσοψις τοῦ τεμένους μετὰ τοῦ κατεδαφισθέντος τοίχου. Ὁ ἐπὶ τοῦ τοίχου κύκλος δεικνύει τὴν θέσιν τῆς ἐπιγραφῆς

τοῦ τεμένους) εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ ταπεινοῦ εὐχέτου Ἄμπδ, Σεχίρ Τασσ-
λῆ. Ὁ ὕψιστος Θεὸς ἄς γλυκαίνει τὸν βίον αὐτοῦ. Ὁ ἀποδεχόμενος
τὰς ψυχὰς, τὰς θεραπευούσας τὰς ἀνάγκας (τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώ-
πων, τῶν ἐπιτελούντων τὰ ἔργα τὰ καλὰ) εἶναι ὁ ὕψιστος καὶ παν-

τοδύναμος Θεός. Οὗτος εἶθε νὰ κατευθύνῃ τοὺς τὴν εὐθείαν ὁδὸν ἀκολουθοῦντας καὶ νὰ ἀνδείξῃ δοκίμους καὶ ἱκανοὺς ἐν πάσῃ πόλει καὶ χώρα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ (σταδιοδρομίᾳ) τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ βοηθήσῃ ἐν τῇ τέχνῃ.

Εὐχόμενοι ταῦτα, αἰνοῦμεν καὶ δοξολογοῦμεν τὸν Κύριον τοῦ κόσμου καὶ ὕψιστον Θεόν. Ἐγράφη μῆνα Μουχαρέμ-οὐλ-μουχαρέμ τοῦ ἔτους 799».

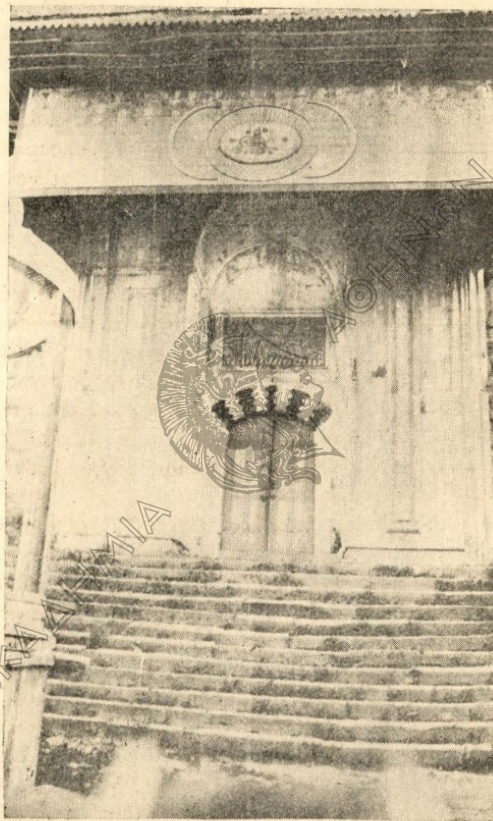
4. Καθὼς ἐξάγεται ἐκ τῆς πρώτης καὶ μεγαλειτέρας ἐπιγραφῆς, τὸ τέμενος τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Βαγιαζίτ τοῦ Α'. δὲν ἐκτίσθη ἀλλ' ἀνεκτίσθη ὑπ' αὐτοῦ. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὑπῆρχε πρότερον, ὡς προεῖπομεν, τέμενος ἐν τῷ ἰδίῳ τόπῳ, τὸ ὁποῖον εἶχε κτισθῆ, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ τοῦ Διδυμοτείχου σουλτάνου Μουράτ Α' τοῦ Χουνταβεντικιάρ, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1361 καὶ 1389, ἤτοι τῆς ἀλώσεως τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μουράτ. Καὶ ἐπειδὴ ἦτο ἴσως μικρὸν καὶ ἀνεπαρκές ἢ καὶ κατεστράφη οὕτως ἢ ἄλλως, ἀνεκτίσθη κατόπιν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐπὶ νέων θεμελίων ὑπὸ Βαγιαζίτ τοῦ Κεραυνοῦ. Ἡ ἀνοικοδόμησις αὕτη ἤρχισε, πιθανόν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1389, ἢ ἀργότερον, καὶ ἐτελείωσε τὸ 1396, ὁπότε ἐνετοιχίσθησαν αἱ ἐνεπίγραφοι πλάκες, διότι ἡ 1η καὶ ἡ 4η ἐπιγραφή ἀναγράφουν, καθὼς εἶδομεν, τὸ ἀραβικὸν ἔτος 799, ὅπερ συμπίπτει κατὰ τὸν σχετικὸν ὑπολογισμὸν πρὸς τὸ ἡμέτερον 1396. Ὁ μνημονευθεὶς περιηγητῆς Ἐβλιγιά δὲν ἀναφέρει δυστυχῶς τίποτε περὶ προϋπάρξεως τεμένους, κτισθέντος ὑπὸ τοῦ Μουράτ καὶ ἀνακτισθέντος ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ. Μάλιστα δὲ ὄχι μόνον δὲν ἀναγράφει τὰς ἐπιγραφάς, ἀλλ' οὐδὲ κἀν λόγον κάμνει δι' αὐτάς. Καὶ ὅμως αὐταὶ ἔχουν, ἂν μὴ ἀποδείξεις, ἀλλὰ τούλάχιστον ἐνδείξεις προϋπάρξεως τεμένους. Δηλαδή: ἡ μεγάλη ἐπιγραφή, κατὰ τὴν ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν μετάφρασιν τοῦ φίλου Μουφτή, δὲν ἀναγράφει «σοῦ μααμπετχανέ Ἰνσά Ἰδιλδί» ἢ «μπινᾶ ὀλουντοῦ», τοῦτ' ἔστιν «ὁ εὐκτῆριος οὗτος ἐκτίσθη ἢ ὠκοδομήθη ἢ ἰδρύθη» κ.λ.π. ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ, ἀλλὰ «ἐχγιά κερδέ κληνητῆ», δηλαδή «ἐσώθη, ἀνεστήθη, ἀνιδρύθη, ἀνεκτίσθη, ἀνωκοδομήθη». Ἐν τῷ ὅμως τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἀνεκτίσθη ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ τέμενος, ὅπερ προϋπήρχεν, ἐν τούτοις ἡ ἐπιγραφή δὲν ἀναφέρει, ἂν ὁ Μουράτ ἢ ἄλλος τις τέλος πάντων ἔκτισε τὸ προϋπάρχον τοῦτο τέμενος. Ἐκτὸς ἐὰν καλλιτέρα τις ἴσως ἀνάγνωσις καὶ ἐξήγησις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐπιτυχεστέρα μετάφρασις αὐτῆς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν τουρκικὴν, θὰ διέλυε τὴν μικρὰν ταύτην ἀπορίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ παλαιὰ πα-

ράδοσις φαίνεται καθ' ἡμᾶς ἀληθής, ὅτι δηλονότι θὰ προὔπηρχεν ὀπωσδήποτε τέμενός τι κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Μουράτ τοῦ Α', ὅπως ὑπεδείξαμεν καὶ εἰς τὸν πρόλογόν μας.

5. Περί τοῦ τεμένους τούτου ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη παράδοσις εἰς τινὰς μωαμεθανούς καὶ ἡμετέρους ἐν Διδυμοτείχῳ ὡς πρὸς τὴν κτίσιν ἢ ἀνάκτισιν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἀπ' ἀρχῆς δηλονότι σχέδιον ἐπρόκειτο νὰ καλυφθῇ τὸ κτίριον διὰ θόλου. Αἱ ἐργασίαι ἐπροχώρησαν καὶ οἱ τοῖχοι εἶχον ἀνέλθει ἀρκετὰ μὲ εὐμεγέθεις κατεργασμένας πέτρας. Ἄλλ' ἡ ἐργασία ἐν τῷ μεταξὺ διεκόπη ἐπ' ἀόριστον. Ὅτε δὲ κατόπιν ὁ Βαγιαζίτ ἐπρόκειτο νὰ ἀπέλθῃ εἰς ἐκστρατεῖαν κατὰ τοῦ ἐξ Ἀνατολῆς ἐπερχομένου Ταμερλάνου, ἠθέλησε νὰ τελέσῃ ἐπίσημον προσευχὴν μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ νὰ ἀναπέμψῃ δεήσεις εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν νίκην τῶν ὄπλων του. Διέταξε λοιπὸν πρὸς τοῦτο τὴν ἄμεσον συμπλήρωσιν τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ ἐπιστέγασιν τοῦ τεμένους. Ὡς ἐκ τῆς ἐπειγούσης τότε ἀνάγκης τὰ μὲν ἄνω κενὰ μέρη, τὰ ἀσυμπλήρωτα τῶν τοίχων, συνεπληρώθησαν διὰ προχείρων μικρῶν λίθων, ἐκαλύφθη δὲ τὸ τέμενος ἀντὶ θόλου δι' ὕψηλης καὶ τετραπλεύρου στέγης ἐκ μολύβδου, κατερχομένης πρὸς τὰς τέσσαρας γωνίας αὐτοῦ. Τὴν στέγην ταύτην ἀκριβῶς, ἥτις διατηρεῖται μέχρι σήμερον, ἰδὼν ἀργότερον ὁ Ἐβλιγιὰ Τζελεμπεή δνομάζει τετράγωνον θόλον, ἐν ᾧ περιγράφει κυρίως τὸν ὑπ' αὐτὴν τεχνουργηθέντα ὠραῖον, ὡς εἶδομεν, θόλον.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: ὅτι ὁ Βαγιαζίτ δὲν ἠδύνατο παρ' ἄλλην τὴν ἐπιτάχυσιν δῆθεν τῆς τοιαύτης συμπληρώσεως τοῦ ἡμιτελοῦς τεμένους, νὰ ἀναμένῃ αὐτὴν ἐν Διδυμοτείχῳ, ἐπειγόμενος νὰ δράμῃ κατὰ τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ ἐχθροῦ του. Διότι πρὸ τοῦ 1400 καθ' ἡμᾶς ἔτους εὐρίσκετο ἤδη εἰς πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεθ' ἧς μεταβάς ἐκεῖθεν μέσον Τοκάτης καὶ Σεβαστείας εἰς Ἄγκυραν, συνεκρούσθη μὲ τὸν Ταμερλάνον τὸ 1402. Ποῦ λοιπὸν ἦτο ἡ βία του νὰ ἀναχωρήσῃ τότε ἐκ Διδυμοτείχου, ὅπου δὲν εὐρίσκετο; Πρέπει ἐπομένως νὰ εἶναι ὁ λόγος περὶ ἄλλης τινὸς προηγηθείσης ἐπειγούσης ἀνάγκης ἢ πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως, ὡς ὑποδεικνύουν κατ' ἐπανόρθωσιν ἄλλοι ἐνταῦθα μωαμεθανοί. Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ τεμένους, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν, ἀναγράφουν τὸ ἔτος 1396, δηλαδὴ ἔχομεν διαφορὰν ἕξ μὲν ἐτῶν μέχρι τοῦ 1402, τεσσάρων δὲ μέχρι τοῦ 1400. Ἄλλοι πάλιν, λόγου χάριν ὁ Μουστὰν ἐφέντης, λέγουν ἀνεξαρτήτως πλέον χρονολογίας ἢ ὠρισμένης ἐποχῆς, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ, ἀπλῶς ἐν ἐκστρατείᾳ εὐρισκόμενος, διέταξε τὴν ἐπιτάχυσιν τῆς συμπληρώσεως τοῦ τεμένους, οὐ-

χι ὑπ' αὐτοῦ ἀνοικοδομημένου, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του πρότερον οἰκοδομημένου καὶ ἡμιτελοῦς παραμείναντος. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη καταπίπτει ἀμέσως, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ὄσα ἐσχολιάσαμεν ἐξ ἀφορμῆς τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς περὶ ἰδρύσεως τοῦ τεμένους ὑπὸ

Ἡ μεγάλη μεσαία θύρα

τοῦ Μουράτ καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ. Πλὴν τούτου πρέπει νὰ σημειώσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς: πρῶτον μὲν, ὅτι μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Μουράτ (1389) καὶ τῆς ἐντοιχίσεως τῶν ἐπιγραφῶν (1396) ἐμεσολάβησαν 7 ἔτη, δεύτερον δέ, ὅτι αἱ ἐνεπίγραφοι πλάκες

εὐρίσκονται ἐντετοιχισμένοι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον μεταξύ τῶν εὐμεγέθων καὶ κατειργασμένων πετρῶν, δηλαδή εἶχον ἐντοιχισθῆ πρό τῆς ἀναφερομένης ἐσπευσμένης συμπληρώσεως. Ἄλλως δὲ ἡ διὰ μικρῶν λίθων συμπλήρωσις ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ μάλιστα ἄνωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας πλευράς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ περι τοιαύτης ἢ τοιαύτης συμπληρώσεως, παρὰ διαφόρων λεγόμενα καὶ διαφοροτρόπως θρυλούμενα εἶναι καθ' ἡμᾶς ἀκαθόριστα καὶ συγκεχυμένα, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ ἀντιφατικά καὶ ἀνιστόρητα. Μόνον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ τέμενος ἔχει μὲν ἐσωτερικῶς τὸν ὠραῖον καὶ πεποικιλμένον θόλον εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ καὶ στηριζόμενον ἐπὶ τῶν τεσσάρων στύλων, ἐξῶθεν ὅμως καλύπτεται ἐπὶ τετραγωνικῆς στέγης καὶ οὐχὶ θόλου, ἢ τοιαύτη ἀντίθεσις ἐχρησίμευσεν ἴσως ὡς ἀφορμὴ καὶ αἰτία τῶν ἀνωτέρω παραδόσεων. Ὅπως δὲ ἴσως προσθέτομεν τὰ ἑξῆς: ὅτι δηλονότι τόσοι αἰῶνες παρήλθον ἀπὸ τῆς κτίσεως ἢ μᾶλλον ἀνακτίσεως τοῦ τεμένου, κατὰ τὸ χρονικὸν δὲ τοῦτο διάστημα θὰ ἐβλάβη βεβαίως ἕνεκα πολέμων ἢ ἄλλων λόγων καὶ ἐπεσκευάσθη.

6. Ἐμπροσθεν τῆς προσόψεως τοῦ τεμένου ὑπῆρχε παλαιόθεν μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν περίβολος διὰ τοίχου ὑψηλοῦ τριῶν περὶπου μέτρων. Ἐναντι ἀκριβῶς τῆς κυρίας εἰσόδου ὑπῆρχε δίφυλλος μεγάλη ἐξώθυρα τοῦ περιβόλου. Ἐκεῖ διακοπτόμενος ὁ τοίχος οὗτος διὰ δύο καφενείων τῆς βακουφικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς μωαμεθανικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου, ἐν συνεχείᾳ ἐκτισμένων, ἔφθανε κατόπιν, κατ' εὐθειᾶν πλέον γραμμῆν, πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν τοῦ τεμένου. Ἡ οὕτω σχηματιζομένη αὐλὴ ἦτο στενωτέρα μὲν πρὸς τὴν δυτικὴν ἄκραν πλατύτερα δὲ πρὸς τὴν ἀνατολικήν, ἔνθα, εἰς τὴν πρὸς τὴν πλατεῖαν γωνίαν, ἦσαν τὰ μνημονευθέντα δύο καφενεῖα. Ἐσωθεν τῆς ἐξωθύρας καὶ ἀριστερὰ τῶ εἰσερχομένῳ ὑπῆρχε μεγάλη μαρμαρίνη δεξαμένη μετ' ἀναβρυτηρίου ἐν τῷ μέσῳ, συρματοπλέγματα περίξ αὐτῆς, καὶ κρουῶν χάριν τῶν θρησκευτικῶν ἀπονίψεων (ἀμπτέστ) τῶν μωαμεθανῶν πρὸ τῆς προσευχῆς αὐτῶν. Δεξιόθεν τῆς αὐλοθύρας καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ περιβάλου ἦτο ἐντετοιχισμένη ἐνέπιγραφος πλάξ, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν περαιτέρω.

Ὁ περίβολος πρὸ τινῶν ἐτῶν διερρυθμίσθη. Καταρριφθείσης τῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου ἔνθα εὐρίσκετο ἡ ἐπιγραφή, εἶχον κτισθῆ ἐκεῖ δύο (ἕτερα) καταστήματα, καὶ εἶχεν ἀνανεωθεῖ μεγαλοπρεπῶς ἡ ἐξώθυρα τοῦ περιβόλου, ἄνωθεν δ' αὐτῆς εἶχεν ἐντοιχισθῆ ἡ ἐπιγρα-

φή, ἐν μέσῳ ἀφιερωτικῶν γραμμάτων χάριν εὐγνωμοσύνης τῆς μωα-
μεθανικῆς κοινότητος πρὸς τὸν ὑποστηρίζοντα τότε αὐτὴν Γενικὸν
Διοικητὴν Θράκης κ. Μαντᾶν. Κατόπιν ὁμοῦ πυρκαϊᾶς ἐκάησαν τὰ
παλαιὰ καταστήματα. Διὰ τοῦτο, καθὼς καὶ χάριν τετραγωνισμοῦ
τῆς πλατείας, κατηδαφίσθησαν τὸ 1936 καὶ τὰ ὡς ἄνωθι νεόκτιστα
καταστήματα, κατερρίφθη ὅλος ὁ τοῖχος, ἐκτὸς τῶν δύο τμημάτων,
τῶν συνεχομένων πρὸς τὸ τέμενος, ἀφηρεθὲ τέλος καὶ ἡ ἀπὸ ἐτῶν
κατεστραμμένη καὶ ἄχρηστος δεξαμενὴ, ἀνηγέρθησαν δὲ εἰς κατάλ-
ληλον πλέον πρὸς τὸ τέμενος γραμμὴν ἀνά δύο ἐκατέρωθεν ὥραϊα
καταστήματα καὶ μεταξύ τούτων ἐκτίσθη νέα, ἀλλὰ μικρά, κιγκλι-
δωτὴ δίφυλλος θύρα. Ἡ τοιαύτη διαρρύθμισις τοῦ ἄλλοτε περιβόλου,
ἐκ τοῦ ὁποῦ ἔμεινε πλέον ὑψηλὴ στενὴ λωρὶς ἔμπροσθεν καὶ κατὰ
μῆκος τῆς προσόψεως τοῦ τεμένους, καὶ ἡ ἀνακοδόμησις τῶν νέων
καταστημάτων καὶ τῆς ἐξωθύρας μετὰ ἐκατέρωθεν στολισμάτων ἐκ
μαρμάρων ἐγγλύφων καὶ λαμπρῶς πεποικιλμένων, ἐκ παλαιῶν
τουρκικῶν τάφων, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἀπὸ τινος ἐνεργουμένην
ὑπὸ τοῦ Δήμου Διδυμοτείχου ἐξωρᾶσιν τῆς κεντρικῆς πλατείας.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφή τοῦ περιβόλου δὲν γνωρίζομεν εἰ-
σέτι, ἐὰν καὶ ποῦ θὰ ἐντοιχισθῇ. Εἶναι εἰς ἀροβιτουρκικὴν γλῶσ-
σαν, τὴν μετεφράσαμεν τῇ συνεργασίᾳ τοῦ εὐγενοῦς καὶ λογίου φί-
λου Χαμίτ Ἰχσάν βέη καὶ λέγει εἰς στίχους τὰ ἑξῆς:

«Βαγιαζίτ, ὁ ἔνδοξος σουλτάνος, κτίσας τὸ τέμενος τοῦτο, δὲν
ἠξιώθη νὰ ἐπισκευάσῃ ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ πολεμικῶν ἐπιχει-
ρήσεων.

Ἦδη ὁ ὕψιστος κατηξίωσεν ἕνα εἰρηνικὸν δοῦλον, ὅστις ἐξεπλή-
ρωσε τὴν θεῖαν ταύτην ἐντολήν.

Εἶθε Κύριος ὁ Θεὸς νὰ βοηθῇ τὸν μοχθοῦντα ὑπὲρ τῆς πίστεως
καὶ νὰ κάτευθύνῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν.

Τὸ ὕψηλόν τοῦτο ἔργον ἐγένετο τῇ αὐτοκρατορικῇ μερίμνῃ
τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ, οὗ ἡ ζωὴ ἔστω
μακροτάτη.

Μεγάλῃ εἶναι ἡ ἔνδειξις αὕτη τῆς θείας εὐσπλαγχνίας.

ἜΩ Τζεβχερί, γράψον τὸ χρονόγραμμα: ἐπεσκευάσθη καὶ διεκο-
σμήθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ 1238».

7. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἥτις συνετέθη ὑπὸ τινος ποιη-
τοῦ Τζεβχερί καὶ ἔχει τὴν χρονολογίαν αὐτῆς ἀναγεγραμμένην εἰς
τὸ τέλος, ἐφαρμόζεται τὸ ποιητικὸν ἢ ρητορικὸν σχῆμα, τὸ λεγόμενον
«κύκλος», διότι ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἴδιαν λέξιν, τὸ ὄνομα
Βαγιαζίτ.

Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει, ὅτι τὸ τέμενος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη

τοῦ Βαγιαζίτ εἶχεν ἀνάγκην ἐπισκευῆς, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν προέλαβεν οὗτος νὰ προβῆ. Ἐνταῦθα ὑπονοεῖται βεβαίως ἡ αἰχμαλωσία καὶ ὁ ἐπακολουθήσας θάνατός του ἐν Ἀσίᾳ παρὰ τοῦ Ταμερλάνου τὸ 1402. Προσθέτει δέ, ὅτι ἡ ἐπισκευὴ ἐγένετο τὸ 1822, ἧτοι μετὰ 420 ἔτη ἐπὶ σουλτάνου Μαχμούτ τοῦ Β'. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι τὸ τέμενος μετὰ τὴν ἀνάκτισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ τοῦ Α' ἧτοι τὸ 1396, ὡς εἶδομεν, ἔπαιθεν, ὡς φαίνεται, σοβαρῶς, ἄγνωστον διατὶ καὶ πῶς, μέχρι τοῦ 1400, δηλαδὴ ἐντὸς τεσσάρων ἢ ἕξι ἐτῶν. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἐπὶ Μαχμούτ τοῦ Β', ἂν μὴ πρότερον, ἐκτίσθησαν καὶ ὁ περίβολος καὶ τὰ καφενεῖα, διεκοσμήθη ἐπίσης τὸ τέμενος. Ἄφ' οὗ δὲ ἐπρόκειτο περὶ ἐπισκευῆς αὐτοῦ, ἐπεσκευάσθη ἴσως τότε διὰ μικρῶν λίθων τὸ προμνημονευθὲν τμήμα, τὸ ὑπεράνω τῆς κυρίας εἰσόδου. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ἐνετοιχίσθη καὶ ἡ ἐνεπίγραφος πλάξ τοῦ περιβόλου.

Ἐπειδὴ ἤδη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ γίνεται λόγος, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ δὲν ἤξιώθη νὰ ἐπισκευάσῃ τὸ τέμενος, κάμνομεν μίαν ὑπόθεσιν, ὅτι δηλονότι σὺν τῷ χρόνῳ ἐπῆλθεν ἴσως παρὰ τῷ μῶσαμεθανικῷ λαῷ τοῦ Διδυμοτείχου μία σύγχυσις τῶν παλαιῶν καὶ νέων παραδόσεων καὶ ἐπιγραφῶν προκειμένου περὶ κτίσεων καὶ συμπληρώσεων ἢ ἀνακτίσεων καὶ ἐπισκευῶν τοῦ τεμένους. Ἐπομένως δικαιολογοῦνται λέγοντες, ὅτι εἶναι ἀκαθόριστα, ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα. Λόγου χάριν, διὰ νὰ μὴ ἐπαναλάβωμεν πάλιν τὰ ἴδια καὶ διὰ νὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὸν Βαγιαζίτ, παρατηροῦμεν, ὅτι οὗτος κατὰ μὲν τὴν παλαιὰν δῆθεν παράδοσιν, προκειμένου νὰ ἐκστρατεύσῃ, συμπληρῶναι ἐπειγόντως τὴν κτίσιν ἢ ἀνάκτισιν τοῦ τεμένους, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν ἐπιγραφὴν «δὲν ἤξιώθη» νὰ ἐπισκευάσῃ αὐτό.

Ἄνεφέρωμεν ἀνωτέρω τὸ ὄνομα ὄχι τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ τοῦ Α', ἀλλὰ τοῦ Μαχμούτ τοῦ Β', ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς. Ὅχι δὲ μόνον ὑποδηλοῦται ἡ χρονολογία διὰ «χρονογράμματος», ἀλλὰ ἀναγράφεται καὶ ἀριθμητικῶς, καθὼς εἶδομεν, εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν. Ἔτος λοιπὸν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπομένως καὶ τῆς ἐπισκευῆς, εἶναι τὸ ἔτος «ρουμί» δηλαδὴ (ἑλληνικόν) τουρκικόν (ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸ ἀραβικόν) 1238, ἧτοι καθ' ἡμᾶς τὸ ἔτος 1822. Τὸ ἔτος δὲ τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐποχὴν Μαχμούτ τοῦ Β', ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1224 μέχρι τοῦ 1255, ἧτοι καθ' ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ 1802 μέχρι τοῦ 1839.

Εἴπομεν, ὅτι τὸ ἔτος 1238 ὑποδηλοῦται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ διὰ χρονογράμματος. Χρονόγραμμα εἰς τὰς ἀραβικὰς, περσικὰς καὶ τουρκικὰς ἐπιγραφὰς καλεῖται ἡ χρονολογία ἐνός ἱστορικοῦ γεγο-

νότος, ἥτις ἐξάγεται διὰ τοῦ ἀθροίσματος τῆς ἀριθμητικῆς ἀξίας τῶν πρώτων ἢ τελευταίων γραμμάτων ὠρισμένων λέξεων ἢ φράσεων εἰς τὸ μέσον ἢ τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Τὰ γράμματα δηλαδὴ ταῦτα ἔχουν ὠρισμένην ἀριθμητικὴν ἀξίαν κατὰ τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα, τὸ λεγόμενον «ἐπτζέτ χισχμη» τοῦ ἀραβικοῦ ἀλφαβήτου. Πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν καὶ τῶν μὴ γνωριζόντων ἐπακριβῶς τὸ σύστημα τοῦτο, ἡ χρονολογία παρατίθεται πολλάκις ὄχι μόνον διὰ χρονογράμματος, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ πλεοναστικῶς δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ, διό καὶ ἐθεωρήσαμεν περιττὸν νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα μὲ τὴν εὐρεσιν τῆς χρονολογίας καὶ διὰ τοῦ σχετικοῦ χρονογράμματος.

Εἰς παλαιότερους χρόνους τὸ τέμενος Βαγιαζίτ εἶχε καὶ ἓνα «μεδρεσέν», ἥτοι ἱερατικὴν, τρόπον τινά, σχολήν, τὸν ὅποιον ἀναφέρει ὁ Ἐβλιγιά Τζελεμπή ἐπ' ὀνόματι τοῦ Βαγιαζίτ. Ἐπομένως ὁ μεδρεσές οὗτος εἶχε κτισθῆ ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ, ἢ καὶ ἂν ἀκόμη ἐκτίσθη ἀργότερον παρ' ἄλλου, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἦτο προσηρτημένος εἰς τὸ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ, ἐλάβε τὸ ὄνομα τούτου. Ἐκεῖτο δὲ εἰς τὴν πρόσοψιν, ἔνθα ὁ περίβολος, ἐκτὸς ἐὰν πρέπη νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εὕρισκετο εἰς τὸ γήπεδον τοῦ καέντος Συνοριακοῦ Τομέως Ἐβρου, ἥτοι τοῦ ἄλλοτε μεγαλοπρεποῦς κτιρίου τῶν σχολείων τῆς τουρκικῆς κοινότητος, ἢ ἴσως εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κτιρίου, τοῦ ἤδη ἀπὸ ἐτῶν χρησιμεύοντος ὡς ξενοδοχείου «Μακρά Γέφυρα», ὅπερ εἶναι βικουφικόν. Πότε ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ ὁ μεδρεσές οὗτος τοῦ Βαγιαζίτ, δὲν γνωρίζομεν, πάντως ὅμως μετὰ τὴν εἰς Διδυμότειχον ἐπίσκεψιν τοῦ Ἐβλιγιά. Οἱ σημερινοὶ ἠλικιωμένοι τουρκοὶ ἀναφέρουν μεταξύ διαφόρων σχολείων αὐτῶν, νηπιαγωγείων μᾶλλον καὶ προκαταρκτικῶν σχολῶν, τὰς ὁποίας ἀναβιβάζουν εἰς 6, καὶ τὸ σχολεῖον Βαγιαζίτ. Τοῦτο δὲν πρέπει, νομίζομεν, νὰ συγκρίνεται μὲ τὸν μεδρεσέν τοῦ Βαγιαζίτ, ἐκεῖτο δὲ εἰς τὸ μνημονευθὲν γήπεδον τοῦ συνοριακοῦ τομέως. Πραγματικῶς δὲ ὁ Ἐβλιγιά, χωρὶς νὰ κάμῃ σύγχυσιν, ἀναφέρει χωριστὰ μὲν τέσσαρας μεδρεσέδες τῆς ἐποχῆς τούτου, ἐκ τῶν ὁποίων ὀνομάζει μόνον δύο, τὸ τοῦ Βαγιαζίτ καὶ τὸ τοῦ Ὀροῦτ πιασ, χωριστὰ δὲ γράφει ἀνωνόμως πέντε νηπιαγωγεῖα, τὸ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ καὶ «ἱμπετ» δηλ. συσιτίον, τὸ ὅποιον ἀναφέρει μὲν ὁ Ἐβλιγιά ἀγνωστὸν ὅμως οἱ σημερινοὶ μωαμεθανοί, ἐλειτούργει δὲ κατὰ πάσιν πιθανότητα εἰς τὸν περίβολον αὐτοῦ ἢ ὅπου ἦτο ὁ μεδρεσές ἢ τὸ σχολεῖον τοῦ τεμένους τούτου.

8. Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης πραγματείας εἶχομεν σχολιάσει τὸ ζήτημα: ποῦ καὶ πῶς προσηύχοντο ἄρα γε οἱ μωαμεθανοὶ Διδυ-

μοτείχου μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν, καὶ εἶχομεν ἀπορρίψει τὴν ἰδέαν, ὅτι μετέτρεψαν ἴσως χριστιανικοὺς ναοὺς εἰς τεμένη. Κατὰ μίαν λοιπὸν παράδοσιν τινῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων, προερχομένην, φαίνεται, ἐκ συγχύσεως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὸ τέμενος τοῦτο ἦτο προηγουμένως, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ναὸς χριστιανικός, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Σοφίας ἢ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Καθὼς δὲ μᾶς ἔλεγεν ὁ εἰσπράκτωρ Μόσχος Βενέτης, κατὰ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει παρὰ τοῦ ὁμωνύμου πάππου του, εἰς τὴν θέσιν τοῦ τεμένους προὔπηρχε δῆθεν ναὸς ἢ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου ἢ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἦτο θαυματουργός. Ταῦτα πάντα δὲν φαίνονται ἀληθῆ. Τοῦτο μόνον εἶναι γεγονός πρόσφατον καὶ πασίγνωστον, ὅτι οἱ Βούλγαροι καταλαβόντες τὸ Διδυμοτείχον κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους κατέστρεψαν, ὡς ἤδη προαναφέραμεν, ὅλα σχεδὸν τὰ τεμένη καὶ τὰ ἱερά ἐν γένει προσκυνητὰ τῶν μωαμεθανῶν, καθὼς πρὸς τούτοις καὶ πολλὰς οἰκίας. Τότε λοιπὸν μετέτρεψαν τὸ τέμενος τοῦτο τοῦ Βαγζιτ εἰς ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Εἶχον μάλιστα καταρρίψει ἐν μέρει καὶ τὸν μιναρὲν του, ὅστις ἐπιδιωρθώθη κατόπιν ὑπὸ τῶν ἐπιανεληθῶν τούρκων καὶ ἀπέκτησεν, ἐκτὸς τοῦ ἐνὸς ἐξώστου, τὸν ὁποῖον εἶχε προηγουμένως, καὶ δεύτερον. Τοιουτοτρόπως ὁ μινωρὲς ὑψώθη περισσότερον, ὥστε τὸ ἀνώτατον σημεῖον αὐτοῦ νὰ φθάνη ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς εἰς ὕψος 37 μέτρων.

Τὴν περὶ προϋπάρξεως ναοῦ Ἁγίας Σοφίας ἢ Ἁγίου Γεωργίου παράδοσιν ἀναφέρει καὶ ὁ Γ. Λαμπουσιάδης εἰς τὸ «Ὁδοιπορικόν» του («Θρακικά» Β' 93) ἐνθα ἀναγράφει τὰ ἑξῆς:

«Τὸ τζαμίον τῆς ἀγορᾶς ἐκαλεῖτο Ἁγία Σοφία. Ἐκεῖ οἱ τοῦρκοι εὔρον δοχεῖον πλῆρες ἁγίου μύρου, ὅπερ καὶ ἔρριψαν, ἀλλ' ἐκεῖνο ἐπανῆλθε μόνον (του) εἰς τὴν θέσιν του καὶ ἐσώζετο μὲν μέχρις ἐσχάτων, ἀλλ' οἱ βούλγαροι κατέστρεψαν αὐτό, μεταβαλόντες καὶ τὸ τέμενος εἰς ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, διότι κατὰ τινὰς οὕτω ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ὁ ναός».

Ὁ Λαμπουσιάδης, ἀναγράφων ἀνεξελέγκτως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τινος ἀφελείας δυστυχῶς, ὅσα καὶ ὅπως ἤκουε, συγχέει καὶ διαστρέφει περισσότερον αὐτά. Καθ' ἡμᾶς ὡς πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην γίνεται σύγχυσις, ὡς προεδηλώσαμεν. Σύγχυσις δηλαδὴ μετὰ τοῦ τεμένους τούτου καὶ τῶν πρό τινων δεκαετηρίδων ἀνευρεθέντων, ἐκτὸς ἄλλων, ἐκκλησιαστικῶν ἐρειπίων καὶ ἀντικειμένων κάτωθεν

τοῦ παρά τὴν σιδηροδρομικὴν γέφυραν λόφου τοῦ λεγομένου Ἁγία Πέτρα, καὶ εἰς τὸν τόπον τοῦ παλαιοῦ ἐκεῖ τουρκικοῦ στρατῶνος (κησλᾶ) καὶ τῶν σημερινῶν βυρσοδεψίων. Λέγουν λοιπὸν ὁ Ἁ. Δελόγκας καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολλὰ, ὅτι δηλονότι ἀνευρέθησαν ἐκεῖ ὑπόγειος δεξαμενὴ, μάρμαρα, ἐνεπίγραφοι πλάκες, κίονες, ἀγίασμα, δοχεῖον ἁγίου μύρου, σταυρός, εἰκόνες, πῆλινα θυμιατὰ κ. τ. λ. Δεχόμεθα κατ' ἀρχὴν, ὅτι ὑπάρχει μία ὑπερβολὴ εἰς τὰ ἀναφερόμενα εὐρήματα. Δὲν ἀποφαινόμεθα ὅτι ὠρισμένως προὔπηρχεν ἐκεῖ ναὸς ἢ παρεκκλήσιον ἢ ἀγίασμα, οὔτε τέλος, ὅτι ἐγνώσθη καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τυχόν ἀνευρεθέντος προσκυνήματος, παρ. χάρ. Ἁγία Σοφία κ.λ.π. Πάντως ὅμως τὰ εὐρήματα ἐκεῖνα τῆς Ἁγίας Πέτρας καὶ τὰ σχετικῶς διαδοθέντα περὶ αὐτῶν εὗρον παρά τῷ λαῷ ἀπήχησιν τινα κατὰ σύγχυσιν ὡς πρὸς τὸ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ λόγω τῆς ἀρχαιότητός του. Τὸ ὅτι ἐπομένως ὑπῆρχεν ἁγιὸν μῦρον ἐν τῷ τέμένει τούτῳ, ὅτι ἀπερρίφθη ὑπὸ τῶν τούρκων, ὅτι ἐπανήλθεν εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, ὅτι διετηρεῖτο παλαιότερον μέχρι ἐσχάτων, ὅτι κατεστράφη ὑπὸ τῶν βουλγάρων, ὅτι τέλος τὸ τέμενος ἦτο χριστιανικὸς ναὸς ἐπὶ τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ ὀνόματι, εἶναι παράδοξοι συγχύσεις καὶ μυθικαὶ ὑπερβολαί.

Τὸ ὅτι πρὸς τούτοις οἱ βούλγαροι μετέτρεψαν τὸ τέμενος τοῦ Βαγιαζίτ εἰς ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπως εἵπομεν, δὲν ἔχει πάλιν καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Τὸ τέμενος ἐκτίσθη ἀπ' ἀρχῆς ὡς τέμενος καὶ ὄχι ὡς ναός. Δὲν ἔχει οὔτε ἴχνος κόγχης ἱεροῦ βήματος, οὔτε προσανατολισμὸν ἀνάλογον πρὸς ναόν. Οἱ ὁμοίμορφοι τοῖχοι καὶ αἱ θύραι δὲν ἐπιτρέπουν τοιαύτην ἐκδοχὴν. Ἐπομένως δὲν ἦτο πρότερον ναός, ὡς κακῶς νομίζουν μερικοὶ, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἢ ἄλλου τινὸς Ἁγίου. Τὸ ὄνομα μάλιστα Ἁγίος Γεώργιος μᾶς διαφωτίζει καὶ τὸ πόθεν καὶ πῶς προήλθεν ἡ γενομένη σύγχυσις. Καὶ πράγματι: εἶναι ἀληθές, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐξακολουθεῖ νᾶ ὑπάρχη ἐν Διδυμοτείχῳ ἀρχαῖος καὶ ἱστορικὸς βυζαντινὸς ναός, καλούμενος Ἁγίος Γεώργιος ὁ Παλαιοκαστρίτης. Εὐρίσκεται, ὡς ὑποδεικνύει καὶ τὸ ὄνομα Παλαιοκαστρίτης, ἐπὶ τοῦ μεγάλου φρουρίου καὶ εἶναι ὁ σημερινὸς ναὸς τῆς ἀρμενικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου καλούμενος παρ' αὐτῆς «Σούρπ-Κεβόρκ», ἥτοι Ἁγίος Γεώργιος. Ἐκεῖ εἶχε στεφθῆ αὐτοκράτωρ ὁ Ἰωάννης ΣΤ' ὁ Κατακουζηνός τὴν 26ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1347, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος εἰς τὸ σύγγραμμά του, προσθέτων, ὅτι ἐκαλεῖτο παλαιοκαστρίτης. Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῆς ἀρμενικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου εἵχομεν κάμει ἀρχὰς τοῦ 1936 διᾶλεξιν ἐν τῇ ἐνταῦθα δημοτικῇ λέσχῃ,

ἐδ. ἠμοσιεύσαμεν δὲ καὶ σχετικὴν πραγματείαν εἰς τὰ «Θρακικά» (τόμος 9ος). Τὸ περίεργον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ὁ Λαμπουσιάδης, ἀναφέρων ὀλίγας λέξεις εἰς «τὸ ὁδοιπορικόν» του περὶ τοῦ ἀρμενικοῦ ἤδη τούτου ναοῦ, λέγει, ὅτι εἶναι ἴσως ὁ Παλαιοκαστρίτης. Ἐγένετο λοιπὸν σύγκυσις μεταξὺ τοῦ τεμένου τοῦ Βαγιαζίτ καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Παλαιοκαστρίτου. Διότι δὲν ἦτο σχεδὸν γνωστὸν μέχρι τῆς ἐκδόσεως τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης πραγματείας ἡμῶν ποῖος ἦτο καὶ ποῦ εὑρίσκετο ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Παλαιοκαστρίτης.

Ἄλλο τι δὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου καὶ πρώτου ἐν Εὐρώπῃ (Θράκη) μωαμεθανικοῦ τεμένου, εἰμὴ νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς : ὅτι δυστυχῶς ἀπὸ ἐνὸς ἤδη ἔτους παρελωρήθη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κοινότητος ἐπὶ ἐνοικίῳ καὶ χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποθήκη πρὸς συγκέντρωσιν σίτου. Δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὁμοίως ἄρα γε τρόπος τις νὰ κηρυχθῆ τὸ κτίριον τοῦτο ἱστορικοαρχαιολογικὸν μουσεῖον Διδυμοτείχου, ὡς κεντρικὸν καὶ λίαν κατάλληλον; Τὸ Διδυμότειχον ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ἡ περιφέρεια αὐτοῦ, ἔχει μεγίστην καὶ ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐνὸς τοιούτου μουσείου. Ἡμεῖς ὑποβάλλομεν τὴν γνώμην ταύτην, ἐλπίζοντες, ὅτι οἱ ἐνταῦθα, ἐν Κομοτινῇ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀρμόδιοι θὰ ἀναλάβουν καὶ θὰ φροντίσουν δι' ἀναλόγων τρόπων καὶ μέσων διὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς.

Διδυμότειχον, Ἰούνιος 1937

† Ἀρχιμανδρίτης
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ